

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Мороз О.Б.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Костовська К.М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник НМЦ Інституту з підготовки
фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Мороз О.Б., Костовська К.М. Особливості застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб.

У статті досліджуються особливості застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб. Унаслідок дослідження вивчено, що поліцейське піклування є поліцейським заходом, тобто таким заходом, який уповноважені застосовувати співробітники поліції. Суб'єктом застосування поліцейського піклування є співробітники поліції. У Національній поліції України, одним із головних завдань є забезпечення реалізації та захисту прав та свобод усіх категорій громадян, зокрема й дітей. Варто зауважити, що однією із новацій Закону є запровадження у практичну діяльність органів поліції такого превентивного поліцейського заходу як поліцейське піклування до окремих категорій осіб, що раніше не застосовувалося в діяльності органів поліції. Особливістю цілі поліцейського піклування виступають не тільки факти необхідності усунення обставин, що створюють ризики для осіб, щодо яких здійснюється поліцейське піклування, але і для оточуючих її осіб.

Незважаючи на законодавче визначення порядку процесуального оформлення поліцейського піклування (складання протоколу), єдиного документа, яким фіксувався вказаний захід, розроблено не було, і про його застосування поліцейськими складався тільки відповідний рапорт, зміст якого також був вільним і фактично не містив повної інформації про застосування поліцейського заходу. 12 жовтня 2020 р. після видання наказу МВС України № м724 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування» стало можливим процесуальне оформлення застосованого поліцейського заходу, оскільки зазначеним наказом затверджено зразок протоколу про застосування поліцейського піклування. Враховуючи, що основною ціллю поліцейського піклування є надання особі, щодо якої воно здійснюється, допомоги, у т. ч. медичної, правової, побутової тощо, прийняття та введення в дію вказаного наказу – актуальна та своєчасна подія, оскільки дала змогу привести адміністративні дії поліцейського у відповідність до вимог Конституції та державного законодавства.

Ключові слова: превентивні заходи, права дитини, адміністративно-правовий захист, система, механізм, заходи впливу.

Moroz O.B., Kostovska K.M. Features of the application of police care concerning minors.

The article examines the peculiarities of the use of police custody in relation to minors. As a result of the study, it was learned that police custody is a police measure, that is, such a measure that police officers are authorized to apply. The subjects of police custody are police officers. One of the main tasks of the National Police of Ukraine is to ensure the implementation and protection of the rights and freedoms of all categories of citizens, including children. It is worth noting that one of the innovations of the Law is the introduction into the practical activity of police bodies of such a preventive police measure as police custody of certain

categories of persons, which was not previously used in the activities of police bodies. The peculiarity of the purpose of police custody is not only the facts of the need to eliminate circumstances that create risks for the persons in respect of whom police custody is carried out, but also for the persons surrounding them.

Despite the legal definition of the procedural procedure for police custody (compilation of a protocol), a single document was not developed that recorded the specified measure, and only a corresponding report was drawn up about its application by the police, the content of which was also free and in fact did not contain complete information about application of a police measure. On October 12, 2020, after the issuance of the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. m724 "On the approval of the Instructions for the preparation of materials on the use of police custody", the procedural registration of the applied police measure became possible, since the specified order approved a sample of the protocol on the use of police custody. Considering that the main purpose of police custody is to provide assistance to the person for whom it is carried out, including medical, legal, household, etc., the adoption and implementation of the specified order is a relevant and timely event, as it made it possible to bring administrative actions of a police officer in accordance with the requirements of the Constitution and state legislation.

Key words: preventive measures, child rights, administrative and legal protection, system, mechanism, influence measures.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України як демократичної, правової, соціальної держави зумовлює необхідність удосконалення державної політики у сфері захисту прав і свобод дітей. До вирішення цієї проблеми залучається низка компетентних органів щодо державного захисту прав дітей. Одним із таких органів є Національна поліція України, ключовим завданням якої є забезпечення реалізації та захисту прав та свобод усіх категорій громадян, зокрема й дітей.

Виконання Національною поліцією України завдань щодо захисту прав і свобод дітей вимагає застосування в її діяльності специфічних форм і методів, які ще перебувають на стадії розвитку, тому їм приділяється значна увага не лише на законодавчому рівні, але й у наукових колах [1, с. 4].

Одним із результатів реформування системи МВС України стало створення нових правоохоронних органів (або системне реформування вже існуючих із оновленням правового інструментарію їх діяльності), прийняття низки нормативно-правових актів, положення яких були спрямовані на оптимізацію функціонування правоохоронної системи в цілому, підвищення ефективності виконання покладених на правоохоронні органи завдань та уточнення адміністративно-правового статусу окремих органів державної влади. Як один із найбільш яскравих та резонансних прикладів такого реформування можна назвати створення нового правоохоронного органу – Національної поліції України, загальні засади функціонування якого закріплені у Законі України «Про Національну поліцію України». У даному нормативно-правовому акті міститься низка новаційних моментів, це стосується, зокрема, і структури поліції, і форм та методів її діяльності (і звісно ґрунтовно дослідити вказані моменти в межах одного дослідження практично неможливо).

Однією із новацій Закону є запровадження у практичну діяльність органів поліції такого превентивного поліцейського заходу як поліцейське піклування до окремих категорій осіб, що раніше не застосовувалося в діяльності органів поліції [2, с. 76].

Хотілося б сказати, що питання заходів, які уповноважені застосовувати поліцейські в Україні, є ще не повністю вивченими у зв'язку із прийняттям відповідного Закону. І саме в цій статті ми звернемо увагу на зміст, порядок та особливості застосування поліцією України поліцейських заходів щодо дітей.

Стан дослідження. Варто відзначити, що проблемі поліцейського піклування неодноразово у своїх наукових працях приділяли увагу: С.О. Сафронов, В.Д. Малков, О.Є. Кутафін, Д.Г. Нохрін, О.М. Окопник, О.М. Джу́жа, Я.О. Лакійчук, В.К. Матвійчук, І.О. Хар, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.І. Джафарова, С.М. Князев, О.С. Проневич, Т.П. Мінка, Р.В. Миронюк, В.А. Глуховеря та багато інших.

Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі не сформовано єдиного бачення щодо сутності та характерних ознак поліцейського піклування як превентивного поліцейського заходу

Метою даної статті є аналіз та вивчення суті та особливостей застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб, навіть якщо зважати на спеціальний об'єкт застосування такого заходу.

Виклад основного матеріалу. До таких основних положень, які були затверджені в Законі України «Про Національну поліцію» стало запровадження до функцій поліцейського повноважень щодо ви-

конання превентивного поліцейського заходу – поліцейського піклування, який раніше не застосовувався і не мав практичного застосування. Для вивчення принципів застосування такого превентивного заходу, як поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб, перш за все, необхідно з'ясувати етимологію поняття «поліцейське піклування», визначити його зміст та особливості, а також визначити власне бачення поняття «поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб» [6, с. 88].

Поняття «піклування» вживається у значенні «турбота», «допомога», «захист прав і свобод» та інше [6, с. 89].

Відповідно до ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію України» поліцейське піклування може здійснюватися щодо такої категорії осіб: 1) неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду; 2) особи, яка підозрюється у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де вона утримувалася на підставі судового рішення; 3) особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку оточуючим або собі; 4) особи, яка перебуває у публічному місці і внаслідок сп'яніння втратила здатність самостійно пересуватися чи створює реальну небезпеку оточуючим або собі [3]. Такий захід як поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб є превентивним поліцейським заходом, тому необхідно визначити, що означають терміни «превентивний захід» та «поліцейський захід».

Відповідно до прийняття Закону України «Про Національну поліцію» у законодавстві України термін «превентивні заходи» не застосовувався. Крім того, універсальною для наших правників є розподіл заходів, які уповноважені були застосовувати працівники поліції України, на заходи переконання та примусу. Тому з'ясуємо сутність самого слова «превенція», «превентивні заходи» [6, с. 89].

Як описано у відповідному Великому тлумачному словнику сучасної української мови «превентивний» означає той, який попереджає що-небудь, запобігає чомусь; профілактичний, упереджувальний; сутність поняття «превенція» виражена через запобігання, попередження [7, с. 1104].

Вітчизняні юридичні енциклопедії наводять думки в основному вчених-фахівців кримінального, кримінально-виконавчого права, відповідно до яких «превенція» також означає попередження, запобігання. Крім того зазначено, що у чинному українському законодавстві цей термін не використовується. В теорії кримінального та кримінально-виконавчого права, у кримінології він вживається як синонім терміну «запобігання злочинності» [8, с. 700].

Як висновок, превентивний захід «поліцейське піклування» щодо неповнолітніх є заходом попередження вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень, який скерований на недопущення їх вчинення відносно неповнолітніх осіб віком до 16 років, а також самими неповнолітніми.

Поліцейське піклування є поліцейським заходом, тобто таким заходом, який уповноважені застосовувати співробітники поліції. Зауважимо, що «поліцейський» означає той, хто працює в поліції; прикметник до «поліція» [8, с. 700]. Тобто, суб'єктом застосування поліцейського піклування є співробітники поліції.

Як висновок, складність, актуальність, важливість реалізації поліцейського піклування щодо неповнолітніх в Україні підтверджується міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту та забезпечення прав дитини, які серед іншого визначають обов'язки поліції щодо забезпечення таких прав, надання допомоги особам, які цього потребують і яка опинилася в складних життєвих ситуаціях та інше.

Основним міжнародно-правим актом у сфері захисту прав дитини є «Декларація прав дитини», яка визначає основоположні принципи, яких мають дотримуватися її держави-учасниці [9].

Так, наприклад, поліція України під час здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, повинна дотримуватися принципу рівності. Принцип рівності означає, що усі діти є рівними незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, народження або інших обставин, що стосуються самої дитини або його сім'ї, без винятків та без дискримінації [9]. Тому і ставлення поліцейського має бути однаковим до усіх неповнолітніх, які залишилися без догляду.

У випадку, коли неповнолітній віком до 16 років залишається без догляду, обов'язок держави в особі її органів забезпечити реалізацію дитиною вказаних прав, зокрема шляхом здійснення поліцейського піклування. Під час виконання такого превентивного заходу поліцейський перш за все має з'ясувати, хто є батьками (усиновителями, опікунами, піклувальниками) даної дитини, та повідомити їх або орган опіки та піклування про місце перебування дитини, а згодом – передати їм особу, яка знаходиться під поліцейським піклуванням. Даний поліцейський захід процесуально оформлюється

протоколом, копія якого передається особам або органам, якому передано неповнолітню особу віком до 16 років [6, с. 93].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» наслідком поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб віком до 16 років є передання їх батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування [3].

Кожен захід, у т. ч. і поліцейський превентивний, переслідує певні цілі.

Особливістю цілі поліцейського піклування виступають не тільки факти необхідності усунення обставин, що створюють ризики для осіб, щодо яких здійснюється поліцейське піклування, але і для оточуючих її осіб.

Незважаючи на законодавче визначення порядку процесуального оформлення поліцейського піклування (складання протоколу), єдиного документа, яким фіксувався вказаний захід, розроблено не було, і про його застосування поліцейськими складався тільки відповідний рапорт, зміст якого також був вільним і фактично не містив повної інформації про застосування поліцейського заходу [4, с. 132].

12 жовтня 2020 р. після видання наказу МВС України № м724 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування» стало можливим процесуальне оформлення застосованого поліцейського заходу, оскільки зазначеним наказом затверджено зразок протоколу про застосування поліцейського піклування [5].

Враховуючи, що основною ціллю поліцейського піклування є надання особі, щодо якої воно здійснюється, допомоги, у т. ч. медичної, правової, побутової тощо, прийняття та введення в дію вказаного наказу – актуальна та своєчасна подія, оскільки дала змогу привести адміністративні дії поліцейською у відповідність до вимог Конституції та державного законодавства.

Якщо говорити про процесуальний бік здійснення поліцейського піклування, як вже згадувалося, то слід наголосити, що про застосування поліцейського піклування складається протокол, в якому зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) застосування поліцейського заходу; підстави застосування; опис вилученої зброї чи інших предметів; клопотання, заяви чи скарги особи, якщо такі надходили, наявність чи відсутність видимих тілесних ушкоджень [3].

Протокол підписується поліцейським і особою. Копія протоколу негайно під розпис вручається особі. Протокол може не надаватися особі для підписання, а його копія – вручатися особі у випадку, коли є достатні підстави вважати, що вона не може усвідомлювати свої дії і керувати ними. У такому випадку протокол надається особі чи органу, яким передається особа, відносно якої застосовувалося поліцейське піклування [3].

Про застосування до неповнолітньої особи віком до 16 років такого превентивного заходу, як поліцейське піклування, поліцейський зобов'язаний негайно повідомити батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування про місце перебування неповнолітньої особи [3].

Також про кожне застосування поліцейського заходу поліцейський одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідального поліцейського в підрозділі поліції. На нинішньому етапі функціонування Національної поліції України таким підрозділом є підрозділи ювенальної превенції, які підпорядковані підрозділам превентивної діяльності Національної поліції України.

Кожна особа, відносно якої застосовується поліцейське піклування має право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місце перебування, про що їй повідомляє поліцейський зрозумілою для неї мовою [3]. Водночас слід наголосити, що для неповнолітньої особи віком приблизно до 10 років такі роз'яснення будуть мало зрозумілими, тому завданням поліцейського є забезпечити дотримання прав і свобод такої особи шляхом застосування психологічних прийомів у спілкуванні з дитиною, виявленні її потреб та їх задоволенні тощо. Крім того, поліцейський має з'ясувати обставини, за яких неповнолітня особа віком до 16 років залишилася без догляду, а також застосувати відповідні заходи щодо винних осіб (повідомити органи опіки та піклування, повідомити про вчинене адміністративне або кримінальне правопорушення відносно неповнолітнього тощо). Тобто у всіх діях відносно неповнолітньої особи поліцейський має виявляти турботу про її інтереси і забезпечити усі гарантовані законом права та свободи, тоді, на наш погляд, ефективність застосування поліцейського піклування буде найвищою.

До заходів, які мають застосовуватися під час здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб, слід віднести надання медичної, правової, психологічної, побутової, матеріальної допомоги. Розглянемо їх детальніше.

Оцінивши стан здоров'я неповнолітнього, поліцейський має прийняти рішення про необхідність надання їй медичної допомоги самостійно або із застосуванням кваліфікованої медичної допомоги (наприклад, викликати швидку допомогу або звернутися безпосередньо до лікаря) [6, с. 96].

У спілкуванні з неповнолітнім поліцейський має застосовувати психологічні прийоми, спрямовані на збереження психоемоційного здоров'я неповнолітнього (наприклад, заспокоїти його; створити атмосферу надійності та впевненості у обставинах, що склалися, та власних діях, спрямованих на їх подолання; у дружній бесіді з'ясувати обставини, в які потрапив неповнолітній), оскільки психіка неповнолітніх осіб є нестійкою, а обставини, в яких опинилася неповнолітня особа, можуть спонукати до виникнення психологічних травм різної тяжкості [6, с. 96].

Під час реалізації заходів поліцейського піклування щодо неповнолітньої особи дуже важливо проявляти ініціативу у вирішенні побутових та матеріальних питань по мірі можливості поліцейського (наприклад, за необхідності надати теплі речі, харчування, ліки тощо).

Крім того, у спілкуванні з неповнолітнім і забезпеченні його нагальних потреб, необхідно не забувати про надання йому правової допомоги, забезпеченні його прав і свобод у спілкуванні із зовнішнім середовищем (наприклад, необхідно з'ясувати причини, за яких неповнолітній опинився у даній ситуації; винних у цьому осіб; повідомити відповідального поліцейського у підрозділі поліції про ситуацію, що склалася; повідомити батьків або осіб, що їх замінюють, про місце перебування неповнолітнього; повідомити органи опіки та піклування про ситуацію, що склалася, та ін.) [10, с. 115].

Сукупність зазначених заходів являє собою сутність поліцейського піклування щодо неповнолітньої особи, а їх комплексна реалізація забезпечить ефективність досягнення мети такого піклування [11, с. 15].

Таким чином, поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб можна визначити як превентивний поліцейський захід, що не передбачає застосування примусових заходів, метою якого є недопущення як вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень неповнолітніми особами віком до 16 років, так і недопущення вчинення таких правопорушень відносно самих неповнолітніх, що залишились без догляду. Особливістю даного виду поліцейських заходів є те, що усі дії поліцейського повинні, у першу чергу, відповідати інтересам неповнолітньої особи, а його кінцевим результатом має бути передача неповнолітнього батькам, законним представникам або органам опіки та піклування. Тобто у жодному випадку здійснення поліцейського піклування його наслідком не може стати доставлення неповнолітньої особи до відділу поліції (виключенням може стати лише малий вік дитини та неможливість встановити місце їх проживання на місці) [2, с. 77].

Вивчивши положення законодавства України, зміст енциклопедичних джерел, а також власні умовиводи, можна зробити висновок про наявність таких особливостей поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб віком до 16 років:

1) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це превентивний захід, тобто захід попередження адміністративних та кримінальних правопорушень, який не передбачає застосування примусових заходів;

2) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це поліцейський захід, тобто такий, який уособлює волю держави, спирається на владу поліції, застосовується працівниками поліції (суб'єкти застосування даного заходу);

3) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це сукупність заходів піклування (медичного, правового, психологічного, побутового, матеріального характеру) про неповнолітню особу;

4) спеціальний об'єкт застосування поліцейського піклування – неповнолітня особа віком до 16 років, яка залишилася без догляду;

5) метою поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб є забезпечення прав і свобод неповнолітньої особи, тобто усі дії поліцейського мають відповідати інтересам неповнолітньої особи;

6) наслідком застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб є передання їх батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо під поняттям «поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб» розуміти сукупність заходів медичного, правового, психологічного, побутового, матеріального характеру, що застосовуються працівниками поліції відносно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод, наданих законодавством України [6, с. 97].

Хотілося б наголосити, що превентивний захід «поліцейське піклування» який застосовується до неповнолітніх є заходом попередження вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень,

спрямований на недопущення їх вчинення відносно неповнолітніх осіб віком до 16 років, ну а також самими неповнолітніми [6, с. 98].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що наявність у переліку превентивних заходів такого заходу як поліцейське піклування є безумовним свідченням соціальної спрямованості нашої держави та орієнтації Національної поліції на надання сервісних послуг, створення належних умов для забезпечення прав і свобод людини. Важливою передумовою ефективного здійснення поліцейського піклування є наявність у працівників поліції комунікативних здібностей, знань щодо специфіки спілкування з неповнолітніми. Зважаючи на це, важливого значення набуває приділення підвищеної уваги під час підвищення кваліфікації різних категорій поліцейських вивченню відповідної правової та психологічної тематики.

Як висновок, важливість застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх в Україні підтверджується міжнародно-правовими стандартами у сфері захисту прав дитини, і можна сказати що вони також визначають обов'язки поліції щодо забезпечення таких прав, надання допомоги особі, яка опинилася в складних життєвих ситуаціях, в безпорадному стані тощо.

Список використаних джерел:

1. Ізбаш К.С., Доценко О.С. Форми та методи діяльності національної поліції України у сфері забезпечення прав і свобод дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 3–8.
2. Безпалова О.І. Особливості застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб. *Проблеми сучасної поліцейстики*. Харків, 2022. С. 76–80.
3. Про Національну поліцію України: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580- VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n323/>.
4. Бездольний М.Ю. Правові аспекти й особливості застосування поліцейського піклування. *Юридичний бюлетень*. 2021. Випуск 18. С. 129–134.
5. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про застосування поліцейського піклування: Наказ МВС України від 12 жовтня 2020 р. № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1174-20#Text> (Дата звернення 29.01.2023 року).
6. Зеленський Є.С., Кравченко І.С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчинення адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 154 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. С. 1104.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. С. 39; 58; 700.
9. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
10. Зеленський Є.С. Поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб: зміст та порядок застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 2. С. 115–118.
11. Святокум І.О. Особливості здійснення поліцейського піклування в Україні : наук.-метод. рек. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2018. С. 15–19.